

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

АНДРІЙЧУК Тамара Володимирівна

ГУМАНІСТИЧНО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ

В ТВОРЧОСТІ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО
(спроба історико-філософського дослідження)

Спеціальність 09.00.03. —
історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дніпропетровськ — 1993

Робота виконана на кафедрі
при Київському університеті

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор **І. В. Бичко**.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Н. Я. Горбач**, кандидат філософських наук **В. В. Ключнікова**.

Провідна організація: університет Києво-Могилянська академія.

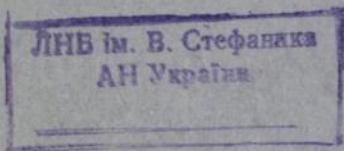
Захист відбудеться «27» травня 1993 р.
о «13» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 053.24.06 при Дніпропетровському державному університеті
/320625. МСП, м. Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна, 72, корп. № 1,
ауд. 604/.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий «26» квітня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат філософських наук, доцент

А. Б. ФІЛАТОВ

6-29.652
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається тим, що перетворення, які відбуваються нині в Україні, корінні зміни в економічній, соціальній, політичній, духовній сферах ставлять українську громадськість перед проблемою самопізнання. Останнього неможливо досягти без всебічного осмислення історії філософської думки українського народу, вияву її специфіки, домінант, витоків, етнонаціональних характеристик, які фактично випадали з поля зору вітчизняної філософії.

Ще донедавна в історико-філософських дослідженнях ігнорувалась специфіка української філософської культури. Вона розглядалась у системі виміру або західноєвропейської традиції, або в системі "інтернаціональної" філософії радянської доби. Тому-то зараз на часі дослідження традицій української культури з метою вияву як особливого, так і загального в її лоні.

Ця проблема збігається з загальною тенденцією світової культури в пошуку нових основ об'єднання різноманітного в єдине, що виливається в тенденцію формування нового філософського етосу. Висунуті нові принципи: "різими" /Ж.Ділез, Ф.Гуаттарі/, констеляції /Т.Адорно/, дозволяють зрозуміти, що загальне повинно досягатись за рахунок оптимального розвитку особливого, а не шляхом його ніведації. Єдність, взаєморозуміння, цілісність можливі за умови визнання самобутності кожної з культур, за рахунок індивідуально-національної форми вияву загальнолюдського.

Необхідність напружено вдивлятись в глибини національної духовності в контексті світової культури актуалізує дане дослідження. Рухійною силою в цьому процесі постає не простий абстрактний інтерес, а життєва вимога зрозуміти себе крізь світло надбань минулого, щоб осягти сучасне й визначити шляхи прийдешнього як у соціальному, так і в особистому вимірах. Сциєнтиські орієнтоване філософське знання не може в повній мірі втамувати спрагу сенсоутворюючої діяльності нашого сучасника, що живе в стані невизначеності, віч-на-віч з онтологічною серйозністю виходження в світ в добу глобальних екологічних та антропологічних катастроф.

Потреба зрозуміти потайне і невлотиме в людині - її "іраціональне підпілля", екзистенцію, що не піддається раціоналізації надзвичайно актуалізує історико-філософське дослідження художньої літератури як своєрідної нетеоретичної форми філософствування. Ця проблема мало розроблялась у вітчизняній філософській думці, оскі-

льки екзистенціальна проблематика була поза її увагов, не входила в предмет марксистсько-ленінської філософії як суверенний тип філософствування.

За таких обставин видається надзвичайно важливим звернутися до аналізу творчого доробку тих діячів української культури, які зосередили свою увагу на висвітленні екзистенціальної інтимності людської душі, на індивідуальному вимірі буття. Одним з найяскравіших представників цього напрямку був М.М.Кочубинський.

М.М.Кочубинський - надзвичайно цікавий феномен у вітчизняній культурі. В його особі бачимо одного з перших європейців в українській літературі, що спромігся як своїм художнім рівнем, так і глибиною осягання гранично-смыслових проблем людського існування підняти її на рівень модерної європейської літератури, продовжуючи при цьому основні традиції української філософської думки.

В його творчості спостерігається перехід від соціальної проблематики до екзистенціальної людської інтимності, він майстер оголює найбільш приховані внутрішні катаклізми. Письменник прагне осягнути найтонші відтінки людського існування з усіма його труднощами /страх, смерть, самотність, надія, любов, відчуження, розщеплення свідомості, взаємнівельючий вплив людських існувань/.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що екзистенціальні мотиви в творчості М.Кочубинського не вивчалися вітчизняною філософською думкою, яку ще донедавна мало цікавили проблеми індивідуального людського буття. Творчість письменника до цього часу постає у світі вульгарно-соціологічного зміру і потребує нового осмислення.

Актуальність теми дослідження, таким чином, визначається:

- потребами самопізнання української культури взагалі, філософської культури зокрема;
- загальним підвищенням уваги до гуманістично-екзистенціальної проблематики як з огляду на сучасний стан культури й цивілізації, так і в світлі перетворень, що відбуваються нині в Україні;
- необхідністю переосмислення творчої спадщини М.М.Кочубинського, аналізу гуманістично-екзистенціальних мотивів у його творах, дослідження внеску письменника в скарбницю української духовності.

Стан розробленості теми. Творча спадщина М.М.Кочубинського

була об'єктом численних досліджень як літературознавчого, мовознавчого, так і філософсько-естетичного характеру.

Умовно можна виділити три хронологічні етапи змичення його творчості:

- дожовтнева критика /окремі статті/;
- праці 20-30-х років /з'являються монографічні дослідження, що містять різноманітні оцінки і підходи до творчості та світогляду письменника/;
- роботи 30-80-х років /деформація творчої спадщини М.Коцюбинського, однозначні оцінки в межах схеми: реаліст та революціонер-демократ/.

Осмилення місця та значення творчого доробку М.М.Коцюбинського в українській культурі започатковується літературно-критичними статтями С.Русової, І.Франка, Л.Старицької-Черняхівської, М.Грушевського, В.Леонтовича, М.Могилянського, Л.Жигмалю.

Ці критичні розвідки понині зберігають наукову цінність.

Більшість авторів була особисто знайома з письменником. Їх роботи позбавлені вульгарно-ідеологічного схематизму і дозволяють відчутти "справжнього" Коцюбинського. Всі дослідники цього етапу наголошують на домінуванні гуманізму, психологізму, естетизму в творчості письменника. В 20-30-ті роки ці ідеї знайшли більш ґрунтовну розробку в монографічних дослідженнях С.Єфремова та А.Лебідя, статтях Ф.Якубовського, А.Музички, П.Тилиповича, А.Шамрая та ін.

В них наголошується, що М.М.Коцюбинський був "європець з голови до п'ят" /С.Єфремов/, засвоїв не тільки зовнішні прояви європейського "модерну", але й внутрішню сутть своєї творчості відбив ту філософську думку та рухомі сили, якими жила Європа /А.Лебідь/, був набагато попереду більшості своїх сучасників, масовий український читач не готовий був сприйняти всі глибини його творчості, тому популярність М.Коцюбинського ніколи не дорівнювала його славі /С.Єфремов/. Акцентується, що значення М.Коцюбинського в українській культурі єманачає насамперед його художня діяльність, а не політична та революційна, в якій він ніколи не брав особливо активної участі /А.Лебідь, Ф.Якубовський/, що центральною тенденцією його творчості є не героїчне, а нервово борсання в суперечностях, піднесення й зриви психіки /І.Миронець/, в центрі його творів не події, а людина з її душевним життям /А.Лебідь/.

Ці надзвичайно цікаві й продуктивні напрямки дослідження духовної спадщини М.М.Коцюбинського, що лише пунктирно намітились у згаданих роботах, штучно обриваються в другій половині 30-х років фізичними репресіями кращих діячів української культури та ідеологічного канонізацією підходів до оцінки місця письменника в історії української культури.

Же в 20-ті роки з'являються перші спроби вульгаризації творчої спадщини М.Коцюбинського з боку літературознавців-марксистів /П.Попов, С.Козуб/, які проголошують письменника спізцем революції, зараховують його до марксистів, революціонерів-демократів. На твори письменника накладається трафарет соціально-вульгарного виміру, вони тлумачаться надзвичайно тенденційно, фальсифікують його творчість та значення в українській культурі.

З'являється міф про вплив ідей марксизму-ленінізму на творчість письменника, необгрунтовано проголошується його залежність від російського революційного руху, впливу російських революціонерів-демократів та М.Горького. М.Коцюбинського проголошують навіть засновником соцреалізму в українській літературі, спізцем революції та керівної ролі робітничого класу. Весь пафос зводився, щоб показати його пролетарським письменником, а не абстрактним гуманістом та глибоким психологом. /Іванов Л.Д., Жук Н.І., Калениченко Н.Л., Новиченко Л., Колесник П. та ін./

У другій половині 50-х років з'являються роботи, що ставлять собі за мету дослідження суспільно-політичних, філософсько-атеїстичних та естетичних поглядів письменника. Це дисертаційні та монографічні роботи О.М.Павелка, Ф.С.Сокових, В.В.Звдокименка, М.П.Партоліна. Розглядаються філософські ідеї Коцюбинського в узагальнюючих дослідженнях української філософії.

В усіх зазначених працях аналіз творчості М.Коцюбинського рухався в межах оцінок: матеріаліст-ідеаліст, віруючий - атеїст, революціонер - консерватор, демократ - аристократ, націоналіст - інтернаціоналіст. Такий підхід випливав з пануючої методології, з відповідного розуміння завдань самої філософії, що довгий час не розглядала літературу як нетеоретичну форму філософствування, не ставила осмислення сенсожиттєвих проблем людини в центр своєї уваги.

Якщо філософських досліджень літературного доробку М.Коцюбинського не так вже й багато, то його літературно-критичний

аналіз досить різноманітний та об'ємний. Проте основні філософські схеми аналізу, на базі яких здійснюється дослідження художнього зображення людини письменником, в цілому співпадають із схемами офіційної філософії періоду існування УРСР.

Останнім часом серед літературознавців з'явився більш зважений та об'єктивний підхід до розуміння поглядів М.Коцюбинського на людину. Зокрема Д.Б.Кузнецов, підсумовуючи своє дослідження поезики прози М.Коцюбинського, визнає необхідність перегляду багатьох концептуальних питань його творчості, особливо концепції людини, її соціальної активності, складного внутрішнього світу, взаємозв'язків свідомості, підсвідомості й самосвідомості.

Серед зарубіжних дослідників творчості М.Коцюбинського відзначаємо, з погляду на тему нашої дисертації, роботи О.Черненко. Дослідниця вперше звертає увагу на такі стани людини, відтворені М.Коцюбинським, як ілюзія, самотність, ізольованість, відчуження. Однак з цілим рядом думок О.Черненко важко погодитись, оскільки вона не досить аргументовано відносить філософські погляди М.Коцюбинського до крайнього позитивізму.

Отже, філософські дослідження творчості М.Коцюбинського, які були проведені в 50-60-ті роки, на сьогодні потребують значного коригування. Гуманістично-екзистенціальні мотиви у творчості письменника в філософському та історико-філософському аспектах практично не вивчалися. Творча спадщина М.Коцюбинського ніколи не досліджувалась в контексті традицій української філософської культури, оскільки ці традиції були поза увагою пануючої до недавня в Україні філософії.

Все вищезазначене і обумовило обрання теми дисертаційного дослідження, його мету і основні завдання.

Мета та завдання дослідження полягає в аналізі гуманістично-екзистенціальних мотивів у творчості М.М.Коцюбинського в світлі традицій української філософської думки, в корекції поглядів на місце письменника в українській культурі. Щоб досягти цієї мети, дисертант вважає за необхідне розв'язати такі основні завдання:

- вичленити специфіку, домінанти та традиції української філософської культури, на тлі якої формувалось загальне бачення проблем людини М.Коцюбинським;
- проставити місце гуманістично-екзистенціальної проблематики в структурі української духовності, виявити її глибоку укоріне-

- ність як в особливостях української ментальності, так і в логіці розвитку філософських ідей в Україні;
- з'ясувати специфіку літератури як нетеоретичної форми філософування, розглянути основні методологічні підходи до філософського аналізу художнього тексту;
 - з позицій ціннісно-смыслових основ людського буття проаналізувати художнє осмислення М.Коцюбинським основних суперечностей людського існування, зосередивши увагу на таких проблемах, як смерть, страх, любов, свобода, відчуження, повнота буття, взаємонівельючий вплив людських існувань;
 - з'ясувати розуміння М.Коцюбинським суперечностей, що виникають у словому полі: "людина - природа"; виокремити домінуючий тип світовідношення у творчому доробку письменника, розглянувши його ставлення до проблем цивілізації, до співвідношення діяльності й споглядання в людському прагненні "істини буття";
 - виявити в спадщині письменника такі риси української ментальності як кордоцентризм, антеїзм, орієнтація на внутрішнє "я";
 - охарактеризувати творчий внесок М.М.Коцюбинського в національну філософську культуру.

Методологічна та теоретична основа дослідження. Вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань ґрунтувалось на художній, публіцистичній та епістолярній спадщині М.М.Коцюбинського, матеріалах архівів в літературно-меморіальних музеїв письменника в Чернігові та Вінниці; на аналізі літературно-критичного та філософського осмислення його творчості як в Україні, так і за кордоном.

Одночасно дисертантка намагалась знайти методологічну опору в українській та світовій філософській спадщині, а саме у творах київських книжників, І.Вишенського, Г.Сковороди, П.Дркевича, І.Франка, Л.Чижевського, І.Мірчука, М.Шлемкевича, О.Кульчицького, М.Хайдеггера, Г.Г.Гадамера, Ж.-П.Сартра та ін.

Новітніми орієнтирами слугували історико-філософські та філософсько-світоглядні дослідження, що проводились в Україні протягом 1980-1990-х років. Це роботи В.С.Горського, І.В.Бичка, В.М.Нічик, Я.М.Стратій, В.П.Іванова, І.Паславського, В.А.Малахова, О.С.Забужко.

Дисертантка спиралась на підхід до культури в контексті феноменологічного віднайдення сенсу людського існування. Принципову методологічну роль для дослідження відіграє положення про філосо-

фію як духовно-практичну, а не лише теоретичну форму освоєння світу, де головним виступає осягання граничних сенсожиттєвих основ людського буття з метов формування відповідного типу світо-відношення, а буття "відкривається" свідомості передусім як елемент телеологічної системно-функціональної залежності.

Методологічних основ філософського дослідження художнього тексту виступають роботи Г.-Г.Гадамера, М.Бахтіна, Д.Лотмана.

Важливе значення для написання роботи має концепція національного характеру філософської культури, положення, що універсально-загальнолюдська проблематика філософії знаходить свій вияв у індивідуально-національній формі й набирає значущості завдяки своєрідному осягання загальнолюдського /І.Мірчук, М.Бердяєв, В.Зеньковський/.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше робиться спроба проаналізувати місце гуманістично-екзистенціальної проблематики в творчому доробку М.М.Коцюбинського в світлі традицій української духовності. Історико-філософське дослідження творчості письменника здійснюється під кутом зору розуміння літератури як специфічної нетеоретичної форми філософії, де провідною постає проблема людини та її взаємозв'язків зі світом через категоріальні альтернативи: життя - смерть, сенс - абсурд, ідентифікація - рід, час - простір, свобода - відчуження та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження може бути конкретизована у висновках та положеннях:

- специфіка української філософії глибоко укорінена як в логіці розвитку філософських ідей в Україні, так і в особливостях української ментальності, яка формувалась під впливом соціокультурних традицій, типу родинних стосунків, перепетій політичного життя українців, особливостей географічного розташування України між Заходом та Сходом;

- гуманістично-екзистенціальна проблематика - основа генетичного коду української філософської культури, де провідною постає екзистенціально-особистісна поліфонічність світобачення; домінантов змісту української філософської культури виступає проблема внутрішнього переживання людиною зустрічі зі світом, а домінантов форми - пізнання містичне, символічне, образне, а не лише абстрактно-раціональне;

- обґрунтовується висновок, що М.Коцюбинський не лише зберігає концептуальну основу традицій української філософії /ан-

тропологізм, кордоцентризм, екзистенціальність/, а розвиває її в нових умовах національного буття на рубежі XIX-XX ст. В його особі українська література виходить на рівень європейського духовного розвитку як своїм художнім рівнем, так і спрямованістю на осягання екзистенціальних, гранично-сміслових проблем людського буття;

- вперше аналізується наповненість таких категоріальних альтернатив як життя-смерть, сенс-абсурд, любов-свобода-відчуження, індивід-рід, повнота буття в творчому доробку письменника;

- вперше відзначається, що провідним типом бажаного світо-відношення, за М.Коцюбинським є діалогічне ставлення до світу, де людина прагне не лише до оволодіння довкіллям, а й до інтимної єдності з ним.

Науково-практичне значення дисертації. Отримані внаслідок дослідження результати дисертації мають як теоретичне, так і практичне значення. Зміст та висновки, зроблені в дисертації, розширюють уявлення про особливості української філософської культури, дають можливість глибше і чіткіше охарактеризувати зміст філософсько-значимих ідей у творчості М.Коцюбинського, його роль у збереженні і оновленні традицій української філософії. Вони можуть використовуватись при розгляді проблем історії філософії в Україні та української культури в цілому.

Матеріали дисертації можуть бути також використані в навчально-викладацькій роботі при читанні лекційних курсів та проведенні семінарських занять з історії української філософії, української культури та літератури в вузах, при читанні студентам спецкурсів з проблем розвитку української філософії та літератури, в лекційно-освітній роботі серед різних верств населення в системі товариств "Знання" і "Просвіта", в роботі меморіальних музеїв М.М.Коцюбинського та у викладанні української літератури в школах.

Апробація висновків дослідження здійснювалась у виступах на науково-практичних конференціях: "До 125-річчя з дня народження М.М.Коцюбинського" /Чернігів, 1989/, "Методологічні та методичні основи оновлення філософської освіти у вищій школі" /Київ, 1991/, "До 75-річчя Чернігівського педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка" /Чернігів, 1991/, "Гуманізм. Людина. Свобода". /Дрогобич, 1991/, "Українська національна культура. Методика викладання" /Київ, 1992/, "Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук" /Дніпропетровськ, 1992/, обговорювались на науково-ме-

тодичних засіданнях і конференціях викладачів та слухачів кафедри філософських дисциплін ІПК при Київському університеті /травень, вересень 1992/ та кафедри історії та теорії культури Чернігівського пединституту /березень 1993/.

Висновки дисертації знайшли своє використання при викладанні курсу історії вітчизняної культури в Чернігівському пединституті.

Структура дисертації зумовлена основною метою і завданням дослідження. Праця складається з вступу, двох розділів, висновків та бібліографії. У першому розділі розглядаються традиції та доміанти української філософської культури, з'ясовуються методологічні підходи до історико-філософського аналізу художнього тексту. Творчість М.Коцюбинського аналізується в історико-філософському вимірі, в світлі традицій української філософської культури.

У другому розділі творчість М.Коцюбинського досліджується з позицій ціннісно-сміслових основ людського буття, з'ясовується художнє осмислення письменником основних суперечностей людського існування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі розкривається актуальність теми, стан її розробленості, формулюються мета та завдання дослідження, обґрунтовується наукова новизна, визначаються методологічні та теоретичні основи роботи, практична значущість отриманих результатів.

Перший розділ - "Творчість М.М.Коцюбинського в контексті традицій української філософської культури" - в логіці висвітлення теми дисертації виконує допоміжну та методологічну роль. В ньому досліджується місце гуманістично-екзистенціальної проблематики в структурі української духовності /§ 1/ та література як форма філософствування /§ 2/, розглядаються традиції та доміанти української філософської культури, на тлі яких формувалось загальне бачення проблем людини письменником, з'ясовуються методологічні підходи до історико-філософського дослідження літературного тексту.

Щоб охарактеризувати внесок М.М.Коцюбинського в українську філософську культуру, автор вважає за необхідне виявити основні традиції та доміанти української філософії, з'ясувати живильні витoki цих доміант, які ще донедавна випадали з поля зору вітчизняних дослідників. При цьому дисертант виходить з положення, що філософська культура кожного народу як намагання осягти найглибші й найсуттєвіші зв'язки в системі "людина - світ", при універсальності цієї проблематики, її загальнолюдському характері,

має свої національні особливості в стилі, формі, домінантах, які глибоко укорінені в етнопсихології та історичних умовах життя кожної нації.

Відзначається, що в силу розмаїття ментальностей об'єктивний історичний процес у духовній сфері набуває багатолінійного, багатопарадигмального характеру. За цих умов філософську культуру кожного народу не можна досліджувати та оцінювати, взявши на озброєння лише загальні оцінки та одномірні підходи, не враховувачи специфіки національної ментальності.

Автор показує, що специфіка української філософської культури глибоко укорінена як в особливостях умов життя українців, так і в особливостях розвитку та функціонування самих філософських ідей в Україні. Проведений в роботі аналіз основних рис української філософії дозволяє дійти висновку, що філософська думка українського народу є своєрідним формоутворенням всесвітньої філософії. Вона розвивалась на ґрунті специфічних умов власного історико-культурного буття у взаємодії з досягненнями світової філософії.

При цьому зазначається, що антропологічна проблематика, увага передусім до внутрішнього світу людини, до розгадування таємниці власного "я", до пошуків сенсу буття та призначення людини в світі є провідною в українській філософії. В ній спостерігається прагнення не до абстрактної чисто інтелектуальної систематизації, а до внутрішнього, інтуїтивного, містичного пізнання в символі, образі, де основним інструментом пізнання виступає людське серце, а не розум.

Підтвердження цього факту дослідник знаходить у спадщині київських книжників, у широкій популярності на українському ґрунті в XI-XVII ст., ідей саме неоплатонізму, а не схоластики, у творах І.Вишенського, Г.Сковороди, П.Дркевича, у літературному емоціоналізмі кінця XIX - поч. XX ст.

Щебезазначене дозволяє автору твердити, що гуманістично-екзистенціальна проблематика є основою генетичного коду української філософської культури, а екзистенціально-особистісна поліфонічність світобачення є провідною в структурі української духовності. Ретроспективний огляд основних віх розвитку української філософії, до якого вдається дослідник в своїй роботі, дозволяє переконатись, що гуманістично-екзистенціальна проблематика пронизує всі її етапи, не переривається у вітчизняній культурі, незважаючи на надзвичайно складні та драматичні події національного життя. Найяск-

равіше ця проблематика виступає у "філософії серця" Г.Сковороди та П.Оркевича. В роботі проводиться досить детальний аналіз цієї концепції, як надзвичайно характерної для української ментальності філософії екзистенціального типу.

Дисертант вперше відзначає, що М.М.Кочубинський не лише зберігає концептуальну основу традицій української філософії при осмисленні людського буття /антропологізм, кордоцентризм, екзистенціальність/, а розвиває її в нових умовах національного життя на рубежі XIX-XX віків, коли руйнується селянська громада та теодургічне світоставлення, коли визрівали світові та національні катаклізми і почала свій наступ технічна цивілізація, коли особа переростає рамки магічного "ми" і не бажає відчувати себе лише функцією чужої волі.

За цих умов відбувається переворот не лише в поетиці письменника, але й у принципах відображення людини та світу, їх взаємозв'язку. Автор акцентує, що суть його зводиться до переміщення уваги від зовнішніх та соціальних умов людського існування до "хронотопу душі". Об'єктом художнього зображення М.Кочубинського стає стан душі, серця, почуттів, настроїв. Принцип, за яким він будує свої кращі твори, - це принцип не сюжетності, а настроєво-чуттєво-емоційне моделювання світу.

В роботі відзначається, що в руслі традицій української філософської культури письменник бачить людину як цілісне тілесно-духовне єство, яке має не лише розум, але й серце, душу. Розум для нього "снує срібну нитку, а серце - золоту", він звертається у своїй творчості до екзистенціальної людської інтимності /самотність, утома, страх, смерть, надія, любов/. Саме в серці шукає головну спонуку творення та освоєння людського буття та відтворення роду "людина".

Автор наголошує, що об'єктом історико-філософського аналізу є художня творчість письменника, він не залишив наукових трактатів. Його герої не декларують філософських ідей, але змістово по-ле творів письменника дає змогу відчутти глибини людського світо-відношення як переживання - вчинку, а не як ідей - думки.

Це завдання спонукає дослідника зупинитись на деяких методологічних проблемах філософського аналізу художнього тексту, з'ясувати в чому полягає сутність літератури як специфічної, нетеоретичної форми філософствування /§ 2/. В параграфі робиться короткий огляд підходів до розуміння взаємозв'язків літератури й

філософії, які, за спостереженнями дослідника, набувають в історії філософії різних відтінків між двома крайнощами: протиставленням художньої та філософської діяльності або їх повним ототожненням.

Автор відзначає, що, починаючи з естетики романтизму /Гелдерлін, Шлегель, Новалис, Шеллінг та ін./, естетична інтуїція оголошується не допоміжною щодо наукової форми пізнання, а самостійною формою досягання універсуму та людини. Якщо для Гегеля та Канта мистецтво виступало предметом філософського аналізу, то для романтиків воно виступає своєрідною формою філософії. Ця традиція підхоплюється "прохудожніми" філософськими теоріями Дільтя, Бергсона, Пруста, Хайдеггера, Камю, Сартра, Гадамера.

Дослідник відзначає, що в ХХ столітті виникає цілий напрям у світовій філософії, який орієнтується на мистецтво і, зокрема, літературу як самостійні типи філософствування, з'ясовує риси цього напрямку. У роботі наголошується, що у вітчизняній філософії довгий час панувало Гегелівське тлумачення філософського та художнього, в рамках якого література розглядалась лише образною ілюстрацією або популяризатором філософських ідей та концепцій. Спробов подолати тісні рамки "гносеологічного" підходу були ціннісний та діяльнісний підходи, які розробляються у вітчизняній філософії в 60-70 роки. Вони дозволили розглядати філософію не лише як форму теоретичного, але й духовно-практичного відношення до світу. Це надало можливості філософське осягання зустрічі людини з світом шукати не лише у науковій формі, але і в інших формах суспільної свідомості, зокрема, літературі.

Наголошується, що ціннісно-сміслова орієнтація в підході до розуміння художньої творчості сприяла розробці культурологічного підходу до розуміння художнього тексту, де він постає полем діалогічного спілкування, зоною смислотворення. В світлі аксіологічного підходу література по відношенню до філософії постає не емпіричним рівнем пізнання, а своєрідним засобом осягання сенсу людського існування.

Відзначається, що вона, як і філософія, сприймає світ як цілісність, але як конкретну цілісність, відтворюючи дійсність у формах "самого життя". Це виявляється багатим та багатограннішим найдосконалішого поняття про нього. Література-як-філософія виробляє своїми засобами узагальнене "поняття" людини та сенсу її буття. Вся образна побудова твору організується цим поняттям через

категоріальні альтернативи життя - смерть, сенс - абсурд, щастя - страждання, добро - зло. Вписувачи своїх героїв у простір цих категорій, письменник через фрагментарність зображення буття виходить на проблеми всезагальності.

Автор акцентує, що філософський аспект коріниться в цілісній естетичній системі письменника, а не в прямих деклараціях філософських ідей автором або героями.

Дисертант зазначає, що література виступає формою сенсоутворюючої діяльності, що формує відповідний тип світовідношення, і в цій іпостасі вона виконує роботу аналогічну філософському мисленню. Як об'єкт історико-філософського аналізу література постає системою смислів, відкритих щодо читача та дослідника, які відрізняються багатозначністю, потребують діалогічного прочитання. В цьому зв'язку автору здається плідним підхід до художнього тексту, запропонований Г.-Г.Гадамером, який орієнтує дослідника не переміщатися в ситуацію письменника та епохи, а наблизити її до власної ситуації. Саме з цих позицій планується дослідження творчого доробку М.Коцюбинського в дисертації.

У другому розділі - "Художнє осмислення М.М.Коцюбинським основних суперечностей людського існування" - головна мета дослідника полягає в тому, щоб проаналізувати творчий доробок письменника з позицій ціннісно-смыслових основ людського буття, показати, що він не тільки зберігає концептуальну основу екзистенціальних традицій української філософії, але і розвиває їх в нових умовах національного буття.

Для вирішення поставленого завдання здійснюється аналіз художнього осмислення М.Коцюбинським основних суперечностей людського буття. Особлива увага зосереджується на висвітленні таких проблем як взаємнівпливлючий вплив людських існувань /"Intermezzo"/, протиріччя між інтересами індивіда та роду /"Для загального добра", "На камені", "Сміх", "Pata morfana"/, протистояння дії власних інстинктів /"Б дорозі", "Невідомий"/, стану розірваної свідомості, аутентичності, коли людина в своїй дійсності не може досягти того, що є в її глибині /"Сон", "На віру", "Тіні забутих предків", "Intermezzo", "Б дорозі"/, проблемі відчуження та самовідчуження, а отже сенсу та абсурду, коли людина знаходиться в замкненому просторі власного "я", кожен момент життя є лише засобом для іншого моменту. Дослідник відзначає, що власний час-простір сприймається в такому разі як "життя - пуст-

ка" /Маланка "Гата шогана", баба "Що записано в книгу життя"/, "життя - корито", "життя - смітник" /"Сон" Антін/, "хата - домовина", "ліжко - дно колодязя" /"Дялечка"/; стану "розірваного серця", пошуку цілісності, потребі знайти світоопору в своєму "іншому" /"На віру", "Сон", "Дялечка", "Тіні забутих предків"/.

При цьому автор наголошує, що людська екзистенція вплетена в творах М.Коцюбинського в культурний та історичний фон епохи, невід'ємна від нього. Тому в бутті його героїв спостерігається зіткнення зовнішньої та внутрішньої причинності, що не гарантує їм стійкого стану. Коцюбинський, як і Достоєвський, з'ясовує як "провину середовища", так і "провину індивіда". Перша виступає як гноблення /неможливість реалізувати свій творчий потенціал/, друга - як свавілля - спроба самоактуалізації будь-якою ціною, "засівання власного "я" "як смітничого бур'яну".

Відзначається, що письменник започаткував в українській літературі жанр "потoku свідомості". Він демонструє багатоплощинність людської психіки, конфлікт між різними сторонами "я", відтворює акти не лише свідомих дій, але й глибини та провалля не-свідомого та підсвідомого. Автор доходить висновку, що до мотивації дій героїв М.Коцюбинський підходить не з позицій психодинамики, а з позицій екзистенціального аналізу: мотивацію лукає в системі цінностей, а не інстинктів.

Дослідник відзначає, що ідеал людини письменник шукає не в лавах більшості, а серед діючої меншості особистостей. Людина, за Коцюбинським, "маленька біла цяточка", оточена німим Всесвітом. Її стосунки з навколишнім світом залежать від внутрішньої гармонії, від відчуття власної цілісності, співпричетності до іншого. Вона хоч і вплетена в об'єктивну картину світу та реалії безпосередньої людської колективності, але функціонує відносно автономно як атом-душа, структурує світ в саме їй іманентній просторово-часовій організації залежно від самопочуття в світі та сфери власної самореалізації. Письменник показує, що людина не може ігнорувати зовнішні межі свого існування, але не зводиться до них. Вступає в сферу антиномії свого конкретного існування "тут і тепер" і саме в ньому обґрунтовує вибір "своєї дороги".

Автор наголошує, що духовною особою в контексті творів Коцюбинського виступає людина, що прагне повноти буття, не бажає бути однобокою функцією, намагається самообґрунтувати свої дії, виходить при цьому з любовного /діалогічного/ ставлення до світу та

іншого, передбачає внутрішню детермінацію дій "із серця", а не лише під тиском необхідності та обов'язку.

Продовжуючи традиції кордоцентризму, Коцюбинський саме в любові вбачає особистісний вимір свободи. Любов у письменника виступає і в модусі часу і в модусі простору. Любов до ближніх просторово організує ставлення до тих, хто поруч /"Ціпов'яз", "Навіру", На камені", "Помстився", "Лялечка" та ін./ . Любов "до дальніх" актуалізує часові моменти людського буття, відзначаючи напрямки дій в майбутньому /"Хо", "Невідомий", "В дорозі"/.

В роботі відмічається, що письменник структурує простір людського буття зверху /де місце бога займає Сонце - "праве боже лице"/, в глибину /таємниці власного "я"/ та ширину /відносини з ближнім/.

Розглядаючи суперечності людського буття, що виникають в силловому полі "людина - природа" /§ 2/, автор твердить, що гуманізм Коцюбинського - це не традиційний гуманізм, що проголосив людину центром Всесвіту, ставить все оточуюче їй на службу. Письменник рішуче виступає проти людини, яка агресивно нав'язує себе світові, міряє його лише своїми потребами /"Лист", "Тіні забутих предків", "Intermezzo"/.

Відзначається, що вже на початку урбанізації на Україні М. Коцюбинський застерігає від її згубних наслідків не лише для природи, але й для самої людини, яка втрачає близькість з землею, природою, красою, а значить відчужується і від власної суті. Автор доходить висновку, що гімн М. М. Коцюбинського любовному /діалогічному/ світовідношенню, при якому людина прагне бути не на вершині світу, а "серед нього", не порушуючи його цілісності, зміг не лише діяти, але й мовчати, прислухатись до великого дійства космосу, відчуваючи свою співпричетність буттю, звучить альтернативою прагматично-діяльній світовідношенню, при якому світ постає "прозорим", позбавленим чарівності, загадковості, як світ утилітарних об'єктів.

В роботі наголошується, що письменник акцентує на особливому ставленні українців до землі, як до святої /антеїзм/, кріє про людину, співзвучну з оточенням, що прагне не лише до оволодіння довкіллям, а до інтимної єдності з ним /"Intermezzo", "Тіні забутих предків", "В дорозі", "Лист" та ін./ . Суперечності, що виникають між людиною та світом породженої нею "другої приро-

ди" розглядається М.Коцюбинським в антитезах: "індивід - натовп" /внутрішній план/ та "природа - город" /зовнішній план/, що і обумовило логіку викладу матеріалу з другого розділі.

У висновках дисертації сформульовані основні підсумки проведеного дослідження, підкреслюється практичне значення розробленої проблеми.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Людина та природа в етико-філософській концепції М.Коцюбинського. // Обласна науково-методична конференція, присвячена 125-річчю з дня народження М.М.Коцюбинського. Тези доповідей. - Чернігів, 1989.- ч. П.- С. 152-153.
2. Художня література як об'єкт філософського дослідження. Шлях людини до самої себе. // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Чернігівського педінституту. - Чернігів.- 1991.- С. 9-10.
3. Діалог - основний тип стосунків викладач - студент. // Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. Тезисы республиканской научно-методической конференции. - Киев. 1991.- С. 37-39.
4. Проблеми гуманізму в творчості М.М.Коцюбинського. // Гуманізм. Людина. Свобода. Тези доповідей ліднознавчих філософських читань. - Дрогобич, 1991.- С. 142-144.
5. Особливості української філософської культури. // Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук. Тези Респ. наук. - практ. конф. - Дніпропетровськ, 1992.- С. 65-66.
6. Екзистенціальна проблематика в творчості М.М.Коцюбинського. // Українська культура. Зміст і методика викладання. Тези Респ. науково-методичної конференції.- Київ, 1993.- С. 4-6.
7. Коріння гуманістично-екзистенціальних ідей в домі української духовності. // Спадщина Осипа Маковоя в контексті української ідеї. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.- Івано-Франківськ, 1993.- С. 30-34.

Підписано до друку 15.04.93. Формат 60x84 1/16 папір офс. Умов. друк. арк. 1,0.
Об. — вид. арк. 1,0. Тир. 100 прим. Замовлення 317.

Підрозділ ОП ЧиЦИТЕІ,
м. Чернігів, вул. Урицького, 39

AB 29.652